

Farkas Beáta: Piacgazdaságok az Európai Unióban

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2017, 368 o.

Az utóbbi években – sőt lassan talán évtizedeket is említhetnénk – ünnepnek számít egy-egy értékes szakkönyv megjelenése magyar szerző tollából. Az olvasók kezébe kerülő színvonalas, elmélyült kutatómunkán alapuló szakkönyvek száma ugyanis a hazai piacon egyre gyérül, és nem csak azért, vagy talán nem is elsősorban azért, mert a szűk magyar piacon nehéz nagy üzletet csinálni ilyen típusú olvasnivalókkal. Mintha azonban a potenciális szerzők is ódzkodnának attól, hogy hosszú éveket szenteljenek egy-egy átfogó munka, testesebb monográfia megírásának. Egyre kevesebben vannak a könyvírásra vállalkozók, akik egy vagy néhány kérdés megválaszolásáért átrágnák magukat a szakirodalom kásahegyén, használható módszereket kikínálva új problémák megvilágítására. Csak kevesek látják vonzó célnak, hogy véghez vigyék a sziszifuszi kőgörgetést, miközben az évek során sokszor maguk is elbizonytalanodnak tételeikben. A rohanó világban, amelyben biztosnak látszó útjelzők is hirtelen eltűnhetnek, vagy akár maga a könyv tárgya is felszívódik, kifejezetten bátor tett könyvet írni. A gyors sikerre áhítozók aligha adják a fejüket ilyesmire.

Ezért is értékeljük különösen nagyra Farkas Beáta munkáját, amely hosszú és elmélyült kutatómunka eredményeit foglalja össze. Ezek megismerésére a hazainál jóval szélesebb kör számára van lehetőség, hiszen a könyv már 2016-ban megjelent angolul is a Palgrave Macmillan kiadónál. De nemcsak a könyvírás ténye tanúskodik bátorságról, hanem a szerző témaválasztása is. Farkas Beáta az egyik leginkább megosztó kérdésre próbál választ találni: az Európai Unió jövőjére. Arra keres választ, hogy egy egységesülő, a mainál mélyebben integrálódó Európa jelenti-e a kiutat a jelenlegi bizonytalanságból, vagy ennek nincs igazán esélye. A könyv egésze inkább ezt az utóbbi, markáns álláspontot támasztja alá.

A szerző már a bevezetőben leszögezi: „Meg kell barátkoznunk azzal, hogy az európai integrációról mint egy nyílt végű rendszerről gondolkodjunk, egy jól definiálható, biztonságot sugalló végállapot nélkül. Úgy tűnik, hogy a differenciált integráció nem átmenti eltérés egy ideális és elérendő állapothoz képest, hanem a különbözőségek kezelésének a módja.” (13. o., kiemelés az eredetiben – SZ. K.) Ez a két mondat a könyv tételmondata. A szerző azonban óvatos és körültekintő, és ezt a markáns álláspontját

több helyütt árnyalja, mégis elkerüli az „egyfelől-másfelől” csapdáját. Noha – ugyan csak a bevezetőben – hangsúlyozza, hogy az EU „...nem mondhat le arról, hogy közösségi szinten segítse olyan szintű konvergenciának a biztosítását, amely mellett az egységes belső piac és a monetáris unió működőképes marad” (uo.), ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy esély lenne az unión belüli heterogenitás megszüntetésére, a kapitalizmus különböző variációinak gyors közeledésére.

A könyvet forgatva tényleg nem úgy tűnik, hogy például a mediterrán modell körvonalai az idők során elhalványultak volna, és a déli államok közelítenének a *Hall-Soskice* [2001] által liberális piacgazdasági modellnek nevezett képződményhez vagy ahhoz a klaszterhez, amelyet Farkas Beáta – az előbbi szerzőkétől némiképp eltérő tartalommal – a könyv későbbi részében „északnyugati klaszterként” azonosít. Szerinte bele kell törődni abba, hogy a közeledést célzó intézményi reformok csak igen korlátozottan sikeresek, könyve végén pedig arra a következtetésre jut, hogy „az eltérő intézményi adottságokra és az ebből fakadó konvergenciaproblémákra nem lehet biztos gyógyírt találni” (321. o.).

Farkas Beáta ezzel behajítja a követ (vagy inkább a sziklát) ama bizonyos – Ady óta elkoptatott szimbólumként használt – magyar komp elé is. Ha nem mondja is ki, elemzéseiből következik, hogy a magyar komp egyhamar nem fog átkerülni a túlsó partra. A kétbességes unió egyre szélesebb körben teret nyerő, egyre inkább reális kibontakozási esélynek tűnő gondolata is ezt látszik erősíteni. *Herzen* [1956] szavai is mintha ezt támasztanák alá a tárgyira vonatkoztatva: „Ha az emberiség valamiféle eredmény vagy cél irányában masírozna, az nem történelem lenne, csak logika... Ha lenne ilyen librettó, a történelem elvesztené minden érdekességét, szükségtelessé, unalmassá és értelmetlenné válna.” (38–39. o.)

Nos, az európai csatlakozás utáni történelmünket aligha tarthatja bárki is unalmasnak. Az azonban nyilván vitákat fog kiváltani, hogy mennyire tekintjük intézményrendszerünket csak igen korlátozottan változtatható adottságnak, amely az emberileg még belátható hosszú távon is alapvetően különbözni fog a magországok intézményrendszerétől. Éppen Farkas Beáta utal ugyanis más helyen arra, hogy Csehország „elért a [kelet-közép-európai] modell határáig”, és „intézményrendszere alapján Észtország lehetne képes elsőként modellváltásra” (314–315. o.). Vagyis a modellváltást a szerző nem tartja teljesen lehetetlennek, csak éppen a könyv egésze nem ezt az opciót erősíti. Valószínűleg nem egyedül a recenzens véleménye, hogy bár az útfüggőségnek és a különböző kapitalizmusmodellek, illetve unión belüli klaszterek adottságainak igen nagy a jelentősége, amit az unió régóta érlelődő reformja során nem lehet figyelmen kívül hagyni, a jövőnk mégis sok tekintetben a mi kezünkben van. Nincs előre megírva – kultúránk, szokásaink, intézményi örökségünk és gazdaságtörténeti meghatározottságaink által –, hogy nem törhetjük át a könyvben oly részletesen és pontosan jellemzett kelet-közép-európai piacgazdasági modell határait. Ahogyan Douglass North fogalmaz: az útfüggőség „nem az elkerülhetetlen végzetről szóló történet, amelyben a múlt tökéletesen előre jelzi a jövőt” (*North* [1990] 98–99. o.). Az azonban, hogy a könyv vitára késztet ebben és más kérdésekben is, legkevésbé sem tekinthető gyengeségnek, hanem inkább a monográfia nagy erénye.

Könyvének harmadik, kulcsfejezetében a szerző átértékeli a kapitalizmus változatai (*Varieties of Capitalism, VoC*) irányzat elfogadott taxonómiáit. Nem egyszerűen követi egyik vagy másik szerző besorolását a kapitalizmus variációiról, hanem a kapitalizmus változatainak sajátos tényezőkre épülő rendszerét alakítja ki, amelyet – és ezt nagyon fontos hangsúlyozni – empirikus elemzéssel, közelebbről klaszteranalízissel alapo meg. Igen részletes elemzést végez, egyenként vizsgálja és sorolja be a tagállamokat különböző klaszterekbe *a termékpiacok, a kutatás-fejlesztés és innováció állapota, pénzügyi rendszerük, munkapiacai és munkaügyi kapcsolataik, végül a szociális védelem és a jóléti állam* állapota szerint. Farkas Beáta több tényező alapján állítja fel a részletes klasztervizsgálatot, mint a VoC-irányzathoz tartozó szerzők legtöbbje. Itt elsősorban azt kell értékelni, hogy a szerző beemelte a klaszterelemzésbe a K + F-et, illetve az innovációt, megkülönböztetve ezzel a munkáját *Amable* [2003] elemzésétől is, amelyhez talán a legközelebb áll. Nehezen érthető, hogy a tudásalapú társadalmak korszakában, amikor a növekedés nagyrészt az innovációknak tudható be, miért került el ez a talán legfontosabbnak minősíthető tényező a VoC-kutatók figyelmét kapitalizmusmodelljeik kialakításakor.

Farkas Beáta munkájából tehát nemcsak azt kell kiemelni, hogy a modellek rendszerébe önálló entitásként bevonja Kelet-Közép-Európát, hanem azt is, hogy ezáltal az ismert modelleket is újraépíti, elszakadva a VoC-irányzat alapítóinak, Hallnak és Soskice-nek az eredeti duális megközelítésétől, amely a vállalatot helyezte középpontba. Átfogó és kimerítő vizsgálat mellett dönt – a kelet-közép-európai, de a mediterrán modellben (sőt általában is) fontos, az állammal, állami szabályozással kapcsolatos tényezőket is bevonva –, hogy megnyugtatóan lezárja a kérdést: az új tagállamok „közelítenek-e valamelyik létező modellhez, vagy közös sajátosságaik alapján egy újabb modellt jelenítenek meg, illetve önmagukban is több modellt alkotnak-e” (63. o.).

A szerző számításait nemzetközi intézmények (elsősorban az OECD, az Eurostat és az EKB) adataira támaszkodva végzi. „A felhasznált információkat úgy válogattuk ki, hogy *csak* »kemény adat« legyen közöttük – írja –, tehát a gazdasági szereplők véleményei alapján képzett indexekkel szemben a mérhető adatokat részcsítettük előnyben.” (64. o.) De azt is tudja, hogy „a bemeneteket vagy kimeneteket mérő indikátorok még önmagukban nem adnak szükségképpen pontos képet az intézményekről, ezért a *saját klaszterelemzési eredményeinket mindig összevetjük a szakirodalomban fellelt megállapításokkal, kvalitatív tanulmányokkal*” (64–65. o., kiemelés az eredetiben – SZ. K.).

Klaszterelemzését a szerző három év adatai alapján végzi. „Mutatóink a 2000-es évek közepéről vett három év átlagát mutatják – írja a könyv 65. oldalán –, mert a válság előtt fennálló helyzetet akartuk rögzíteni, egy »pillanatfelvételt készíteni«, kiszűrve az esetleges ingadozásokat.” A „pillanatfelvétel” kifejezés, illetve a három év kiragadása talán furcsának tűnhet, ha a kapitalizmus változatairól van szó, amelyek nyilvánvalóan nem a pillanat eredményei. De valószínűleg csak ez a megfontolás tette kezelhetővé az adatokat és belátható terjedelművé a klaszterelemzést. A szerző e három év feldolgozásával is heroikus munkát végzett, és láthatóan a pillanatfelvételen is jól tükröződnek az Unión belüli kapitalizmusmodellek kardinális különbözőségei.

Mivel minden ilyen jellegű írásban a magyar olvasó elsősorban Magyarország helyét keresi, a három év kiragadása felvethet kérdéseket. Éppen Magyarország ugyanis az a hely, ahol a szerző által vizsgált időszakot alig tíz évvel meghaladón a munkatörvénykönyv olyan módosításait terjesztenék a parlament elé, amelyek – ha elfogadják őket – lényegesen változtatnák meg a munkaügyi kapcsolatok rendszerét. Aligha hihető, hogy a munkaügyi kapcsolatokat érintő, 2010 után elfogadott szigorítások és a munka törvénykönyvében jelenleg tervezett változások akár részleges elfogadása után még mindig egy csoportba tartoznánk Görögországgal vagy Olaszországgal (3.5. táblázat, 85. o.). Ráadásul a hazai gyakorlat még jóval keményebb, mint a 2010 után elfogadott, illetve tervezett változtatások, hiszen Magyarország közismerten egy nem túlzottan szabálykövető ország. Nemcsak a kisvállalkozásoknál dívik a munkaügyi szabályok kikerülése, hanem az állami szektorban is. Számos kórházban például a ténylegesen teljesített munkaidőnek köze nincs a szabályok által megengedethez. De azt is kizárhatjuk, hogy még jelenleg is a magas szintű jóléti kiadásokkal jellemezhető csoportba tartozhatunk, Ausztriával, Belgiummal egy bokorba, a rokkantellátás és számos más jóléti juttatás radikális visszavágása után (3.7. táblázat, 95. o.). Persze ez semmit sem von le az elemzés időben és statisztikai bázisát tekintve is jól körülhatárolt érvényességéből. Lehet Magyarországot kivételnek tekinteni, amely a szabályt erősíti. Az EU-tagállamok között ismereteim szerint ugyanis egyetlen másik ország sem akad, ahol hasonlóképpen működne a törvényhozás, és olyan társadalmilag érzékeny témákban, mint a munkaügyi kapcsolatok vagy a jóléti kiadások, hasonlóan radikális és rapid változásokat lehetne végrehajtani.

A tényezőnkénti klaszterezés időigényes munkájára a koronát a szerző a – Kapitalizmusmodellek a kibővített Európai Unióban című – 4. fejezettel teszi fel. Itt ugyanis a 3. fejezetben külön-külön tárgyalt összes alrendszer, illetve tényezőt együttesen veszi figyelembe. Hogyan bontakozik ki egységes kép a *patchworkból*, azaz a tényezők szerinti, meglehetősen széttartó klaszteranalízisekből? Hogyan kerülnek végül is a kelet-közép-európai országok egy csoportba, miközben az oktatást illetően például Bulgária néhány közép-kelet-európai országon túl még Németországgal volt együtt, a munkapiacát illetően pedig a volt szocialista országokon kívül Olaszországgal és Görögországgal is? Ennél talán meglepőbb, hogy a részelemzés során az innováció dinamikáját tekintve Bulgária Svájcjal került össze, a „dinamikus növekedést felmutató csoportba”, miközben statikusan szemlélve az innovációs tényezőt, a felzárkózó országok csoportjába tartozik.

Szívesen olvastunk volna azonban többet a különböző klaszterekben való elhelyezkedés integrálásáról. A klaszterelemzésben nem járatos olvasók számára az a lakonikus magyarázat, hogy „*»twestep«* klaszteranalízist alkalmaztunk, SPSS szoftverben” (106. o.), nem biztos, hogy válasz az integrálással kapcsolatos kérdésekre. A szerző óvatosságát és a módszertani körültekintését is bizonyítja azonban, hogy többféle klaszteres megoldást is kipróbált, és – ahogyan írja – „[a] különböző klaszterszámok közül úgy választottunk, hogy ezeket összevetettük a szakirodalomban talált elemzésekkel” (uo.). A klaszterelemzések egyesített végeredményét a szerző úgy foglalja össze, hogy „[a]z együttes klaszterek lényegében megfelelnek

annak a négy modellnek, amelyek az EU régi tagállamairól kikristályosodtak a nem duális tipizálást követően, és amelyeket vizsgálatunk eredménye szerint a közép- és kelet-európai modellel kell kiegészíteni” (106–107. o.). Nem pusztán új elnevezésekről van tehát szó, amikor a szerző négy csoportra osztja az Európai Unió tagállamait, és földrajzi elnevezéssel különbözteti meg az északnyugati klasztert a mediterrán és északi változattól, illetve új elemként a közép- és kelet-európai klasztertől (lásd a 4.1. táblázatot a 106. oldalon).

A 3. és a 4. fejezet, de a könyv egésze is a szerző egy különösen fontos erényéről tanúskodik: az alaposságról. Ez az erény ritkán szokott együtt járni a korábban többféle értelemben is említett bátorsággal. Farkas Beátánál azonban az intellektuális merészség jól megfér az aprólékossággal, a pontosságra törekvéssel. Ez utóbbi tulajdonság azonban nemcsak magánál a könyv szívet-lelkét adó klaszterelemzésnél érhető tetten, hanem a VoC-tipizálás megújítását előkészítő elméleti fejezetekben is. Az 1. fejezet, amely Az intézményi elemzés a közgazdaságtanban címet viseli, kivételesen alapos és részletes háttérrel nyújt a VoC-elemzés véghezviteléhez. Bár North, Nelson vagy Aoki és az intézményi közgazdaságtan más, e fejezetben tárgyalt nagyágyúinak nevére a VoC-elemzést taglaló 3. és 4. fejezetben nemigen találunk hivatkozást, az a háttértudás, amelyet Farkas Beáta az intézményi iskolák alapos átgondolásával szerzett, mégis jól hasznosul a további fejezetekben.

Az 1. fejezethez hasonló alapossággal és részletességgel mutatja be a szerző a 2. fejezetben a könyv fő mondanivalójához szorosabban és közvetlenebbül kapcsolódó VoC-elméleteket. Különösen figyelemreméltó ebben a részben az intézményi arbitrázs fogalmának a bevezetése Streeck nyomán: „Streeck azokra a kutatásokra hívja fel a figyelmet, amelyek megmutatják, hogy létezik *intézményi arbitrázs*, azaz a szabad nemzetközi tőke mozgás miatt a vállalatok kiválaszthatják a számukra legkedvezőbbet a különböző intézményi környezetek közül.” (46. o., kiemelés az eredetiben – SZ. K.) Ennek tudatosítása igen fontos minden olyan ország – így Magyarország – szempontjából, ahol a külföldi működőtőke fontos szerepet játszik a gazdaságban, s meghatározó annak hatékonyságában. Nagy érdeme Farkas Beáta megközelítésének az, hogy az országokénti elemzés nem vonja el a figyelmét a globalizáció tényéről. Nem hagyja figyelmen kívül az országhatárokat átlépő termelési hálózatokat, amelyek az egységesülés fő hajtóerői. Hiszen, ahogyan írja, „[a] nemzetközileg alkalmazott technológiák, a nemzetközi versenybe bekapcsolódó ipari és szolgáltató ágazatok növekvő száma, a pénzügyek nemzetközivé válása az 1970-es évek óta hasonló változásokat kényszerített/kényszerít ki a nemzetgazdaságokban” (47. o.), többé-kevésbé függetlenül attól, hogy melyik klaszterbe tartoznak.

Könyve záró részében, az 5–8. fejezetekben a szerző a különböző kapitalizmusmodellek „válságállóságát” veszi górcső alá. Nem meglepő, hogy gazdagon dokumentált elemzésének végén arra a következtetésre jut, hogy a Svédországot, Finnországot magában foglaló északi klaszter bizonyult a leginkább válságállóknak. Az ebbe a klaszterbe sorolható országok is számos nehézséggel küszködtek a legutóbbi globális válság során, de „a hagyományosan professzionális kormányzásukkal megfelelő lépéseket terveznek, és azokat végre is hajtják. Ezért van esély arra, hogy bár a külső korlátok megszabta keretben, a modell képes a folyamatos

megújulásra.” (173. o.) Ennél összetettebb a kép az északnyugati klaszter esetében, amelyhez továbbra is meglehetősen heterogén országcsoport tartozik. „A válság alatti években a német és az osztrák intézményrendszer bizonyult a legsikereesebbnek.” (212. o.) Az sem meglepő, hogy a régi mediterrán tagállamok gyenge és kevésbé hatékony intézményrendszere nem tudott ellenállni a globális viharoknak. A klaszter országai egy nagyon nehezen feloldható csapdahelyzetbe kerültek. A szükséges reformokat a társadalom nem érzi magáénak, ezért ezek csak felemás módon valósulhatnak meg.

A kelet-közép-európai országok válságtűrése is meglehetősen eltért egymástól, a klaszteren belül is erős heterogenitás jellemző. A könyv fontos megállapítása azonban – Ahrens és Zweinert nyomán –, hogy „[a]z intézményi átalakulásban *a nem uniós tagállamok fokozatosan elmaradtak az uniós tagállamoktól*, ami mutatja az EU támasztotta feltételek (*conditionality*) horgony szerepét” (297. o, kiemelés az eredetiben – SZ. K.). Ezt akkor látjuk a legvilágosabban, ha két, a visegrádi országokénál jóval kedvezőtlenebb helyzetű EU-tagállamot, Romániát és Bulgáriát összevetjük a hasonló kiinduló feltételekkel rendelkező, de az EU-n kívüli Moldovával és Macedóniával. Az olvasót azonban nyilván elsősorban Magyarország érdekli a válságállóság szempontjából is. A szerző értékelése szerint „Magyarország gazdasági teljesítménye alapján a 2000-es évek második felében kisodródott a visegrádi országok közül” (273. o.). A további fejleményeket illetően Farkas Beáta kifejti, hogy „[a] 2010 óta tartó átalakulások nyomán az állam szerepe olyan mértékben előtérbe került, olyan fokú centralizáció zajlott le a közigazgatás, a gazdaság, az oktatás, az egészségügy stb. területén, hogy *ma már az ország intézményrendszere is elválík a többiekétől*” (uo., kiemelés tőlem – Sz. K.). Ugyanakkor a szerző bizakodó e változások várható eredményeit illetően: „Az idő dönti el, hogy a kormány be tudja-e váltani a reményét, hogy a megváltozott intézményrendszerrel a gazdasági teljesítményét tekintve vissza tudjon kerülni a visegrádi országok közé.” (273. o.) Ha azonban csak az ország versenyképességi mutatóinak alakulását tekintjük nemzetközi összehasonlításban, sok okunk nincs a reménykedésre: 2001/2002: 28. hely, 2005/2006: 39. hely; 2011/2012: 48. hely; 2016/2017: 69. hely a World Economic Forum rangsorában.

A fenti rangsor számai alapján tehát nem osztom Farkas Beáta óvatos optimizmusát a visszakapaszkodást illetően; nem látom ugyanis ennek garanciáit az oktatási rendszerben, az egészségügyben és általában az ország humán tőkét érintő változásokban, beleértve a tömeges kivándorlást is. Itt is tiszteletben tartom azonban álláspontját – csakúgy, mint a többi vitatandó kérdésben. John Ruskinnel, a 19 századi nagy angol kritikussal együtt vallom, hogy „[h]a a könyv szerzője nem bölcsebb az olvasóknál, nincs is rá szükségük, hogy elolvassák, ha bölcsebb, sok tekintetben más-ként fog gondolkodni, mint az olvasók” (Ruskin [2013] 39. o.). Biztos vagyok benne, hogy a könyv témájául szolgáló területen a szerző sokunknál sokkal tájékozottabb és bölcsebb, szükségünk van tehát arra, hogy elolvassuk a művét. Nemcsak sok gondolatot ébresztve vitára inspirál bennünket, hanem nélkülözhetetlen ismeretekkel is gazdagít: tágabb hazánkról, Európáról, szűkebb hazánkról, Kelet-Közép-Európáról és szülőhazánkról, Magyarországról.

Hivatkozások

- AMABLE, B. [2003]: *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford University Press, Oxford, <https://doi.org/10.1093/019926113x.001.0001>.
- HALL, P. A.–SOSKICE, D. [2001]: *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford University Press, Oxford, https://doi.org/10.1007/978-3-658-13213-2_96.
- HERZEN, A. [1956]: *From the other shore and the Russian People and Socialism*. Library of Ideas 1956. Weidenfeld and Nicolson, London, <http://altheim.com/lit/herzen-ftos.html>.
- NORTH, D. [1990]: *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.1017/cbo9780511808678>.
- RUSKIN, J. [2013]: *How to read. Sesame and Lillies*. Megjelent: *Ball, A. H. R.* (szerk.): *Ruskin as Literary Critic. Selections*. Cambridge University Press, Cambridge.

Szabó Katalin

Szabó Katalin a Budapesti Corvinus Egyetem professor emeritája, a Közgazdasági Szemle korábbi főszerkesztője (e-mail: katalin.szabo@uni-corvinus.hu).